

16. અજેય: સ ભવિષ્યતિ

[ચાણક્ય વિરચિત મુખ્યત્વે રાજનીતિનો ઉપદેશ આપનારા ‘નીતિસાર’ નામના ગ્રંથમાંથી પ્રસ્તુત શ્લોકો લીધા છે. રાજનીતિને પરિવાર અને સમાજથી અલગ પાડીને જોવી, તે ચાણક્યને સ્વીકાર્ય ન હતું, તેથી તેઓ રાજનીતિના ઉપદેશની સાથે માનવ-જીવનના દરેક ક્ષેત્રને આવરી લે તેવા ઉપદેશો આપતા રહ્યા છે.

ચાણક્યની એ વાત પણ હમેશાં યાદ રાખવા જેવી છે કે માણસ જો સતર્ક બનીને વિચારપૂર્ણ રીતે દુનિયાને જોતાં શીખી જાય, તો દુનિયાની બધી જ વસ્તુઓ અને ઘટનાઓ તેને વ્યવહારોચિત અને સુખી થવા માટેનાં કર્મોનો ઉપદેશ આપતી રહે છે જેને અનુસરીને માણસ પોતાના જીવનને ઉત્તમ બનાવી શકે છે.

આપણી આસપાસ વિચરતાં વિવિધ પ્રાણીઓને ભલે આપણે સારા અને ખરાબની શ્રેણીમાં વિભાજિત કરતા હોઈએ, પણ ચાણક્ય જેવા વિદ્વાનો તેમની પાસેથી સતત કંઈક ને કંઈક શીખતા રહે છે. આવા જ એક પ્રસંગમાં સિંહ અને બગલામાંથી એક, કૂતરા પાસેથી છ, ગધેડા પાસેથી ત્રણ, કાગડા પાસેથી પાંચ અને કૂકડા પાસેથી ચાર ગુણો શીખવા માટેની પ્રેરણા આપતાં નિમ્નલિખિત પદ્યો ચાણક્યે રચ્યાં છે.

મનુષ્યે પોતાના વ્યક્તિત્વના વિકાસ માટે અને જીવન સફળ બનાવવા માટે આ તમામ વીસ ગુણોને જાણી લેવા જોઈએ અને તેમને વ્યવહારમાં આચરવા જોઈએ. પ્રાણીઓની ઉપેક્ષા કરવાને બદલે તેમની પાસેથી પણ માર્ગદર્શન મેળવવું જોઈએ, એ પણ આ પાઠથી સમજી શકાશે.]

સિંહાદેકં બકાદેકં ષટ્ શુનઃ ત્રીણિ ગર્દભાત્ ।
વાયસાત્પજ્વ શિક્ષેચ્ચ ચત્વારિ કુક્કુટાદપિ ॥ 1 ॥
પ્રભૂતમલ્પકાર્યં વા યો નરઃ કર્તુમિચ્છતિ ।
સર્વાર્મ્ભેન તત્કુર્યાત્ સિંહાદેકં પ્રકીર્તિતમ્ ॥ 2 ॥
સર્વેન્દ્રિયાણિ સંયમ્ય બકવત્ પતિતો જનઃ ।
કાલદેશોપપન્નાનિ સર્વકાર્યાણિ સાધયેત્ ॥ 3 ॥
પ્રાપ્તાશી સ્વલ્પસંતુષ્ટઃ સુનિદ્રઃ શીઘ્રચેતનઃ ।
પ્રભુભક્તશ્ચ શૂરશ્ચ જ્ઞાતવ્યાઃ શ્વગુણા હિ ષટ્ ॥ 4 ॥
અવિશ્રામં વહેદ્ ભારં શીતોષ્ણં ચ ન વિન્દતિ ।
સસન્તોષસ્તથા નિત્યં ત્રીણિ શિક્ષેત ગર્દભાત્ ॥ 5 ॥
ગૂઢગાર્હસ્થ્યચાતુર્યે કાલે ચાલયસંગ્રહમ્ ।
અપ્રમાદમનાલસ્યં પજ્વ શિક્ષેત વાયસાત્ ॥ 6 ॥
યુદ્ધં ચ પ્રાતરુત્થાનં ભોજનં સહ બન્ધુભિઃ ।
સ્ત્રિયમાપદગતાં રક્ષેત્ ચતુઃ શિક્ષેત કુક્કુટાત્ ॥ 7 ॥
ય એતાન્ વિંશતિગુણાન્ આચરિષ્યતિ માનવઃ ।
કાર્યાવસ્થાસુ સર્વાસુ અજેયઃ સ ભવિષ્યતિ ॥ 8 ॥

ટિપ્પણી

નામ (પુંલિંગ) : ગર્દભઃ ગધેડો વાયસઃ કાગડો કુક્કુટઃ કૂકડો બન્ધુઃ સ્વજન

સર્વનામ : એતાન્ આને (પું. બ.વ.) સર્વાસુ બધામાં (સ્ત્રી. બ.વ.)

વિશેષણ : સુનિદ્રઃ સારી રીતે ઊંઘનાર શીઘ્રચેતનઃ તરત જાગી જનાર

અવ્યય : પ્રભૂતમ્ ઘણું બકવત્ બગલાની જેમ

સમાસ : કાલદેશોપપન્નાનિ (કાલઃ ચ દેશઃ ચ ઇતિ કાલદેશૌ, ઇતરેતર દ્વન્દ્વ । કાલદેશાભ્યામ્ ઉપપન્નાનિ કાલદેશોપપન્નાનિ । તૃતીયા તત્પુરુષ) । સ્વલ્પસંતુષ્ટઃ (સ્વલ્પેન સંતુષ્ટઃ સ્વલ્પસંતુષ્ટઃ । તૃતીયા તત્પુરુષ) । પ્રભુભક્તઃ (પ્રભોઃ ભક્તઃ પ્રભુભક્તઃ । ષષ્ઠી તત્પુરુષ) । શીતોષ્ણમ્ (શીતમ્ ચ ઉષ્ણમ્ ચ શીતોષ્ણમ્ । સમાહાર દ્વન્દ્વ) । આલયસંગ્રહમ્ (આલયસ્ય સંગ્રહઃ આલયસંગ્રહઃ, તમ્ । ષષ્ઠી તત્પુરુષ) । કાર્યાવસ્થાસુ (કાર્યાણામ્ અવસ્થા કાર્યાવસ્થા, તાસુ । ષષ્ઠી તત્પુરુષ)

કૃદન્તપદ : કર્તુમ્ (કૃ + તુમ્) । સંયમ્ય (સમ્ + યમ્ + ત્વા > ય) ।

ક્રિયાપદ : ષષ્ઠ ગણ (પરસ્મૈપદ) : વિદ્ (વિન્દતિ) પ્રાપ્ત કરવું, મેળવવું

વિશેષ

(1) શબ્દાર્થ : સિંહાદેકમ્ સિંહ પાસેથી એક બકાદેકમ્ બગલા પાસેથી એક શુનઃ કૂતરા પાસેથી કુક્કુટાદપિ કૂકડા પાસેથી પણ પ્રકીર્તિતમ્ કહેવાયું છે. કુર્યાત્ કરવું જોઈએ. કાલદેશોપપન્નાનિ દેશ અને કાળના સંદર્ભમાં પ્રાપ્ત થયેલા સાધયેત્ સિદ્ધ કરવા જોઈએ. પ્રાપ્તાશી મળેલું ખાનાર શ્વગુણાઃ કૂતરાના ગુણો જ્ઞાતવ્યાઃ જાણવા જોઈએ. અપ્રમાદમ્ આળસ વગરનું સ્ત્રિયમાપદગતામ્ મુશ્કેલીમાં મુકાયેલી સ્ત્રીને

(2) સંધિ : સિંહાદેકમ્ (સિંહાત્ એકમ્) । બકાદેકમ્ (બકાત્ એકમ્) । કુક્કુટાદપિ (કુક્કુટાત્ અપિ) । શૂરશ્ચ (શૂરઃ ચ) । સ્ત્રિયમાપદગતામ્ (સ્ત્રિયમ્ આપદગતામ્) ।

સ્વાધ્યાય

1. વિકલ્પેભ્યઃ સમુચિતમ્ ઉત્તરં ચિનુત ।

(1) સિંહાત્ કતિ લક્ષણાનિ શિક્ષેત ?

(ક) એકં લક્ષણમ્ (ખ) દ્વે લક્ષણે (ગ) ત્રીણિ લક્ષણાનિ (ઘ) બહુલક્ષણાનિ

(2) પ્રભૂતમ્ શબ્દસ્ય વિરુદ્ધાર્થકઃ કઃ શબ્દઃ ।

(ક) શીતમ્ (ખ) અલ્પમ્ (ગ) ઉષ્ણમ્ (ઘ) વિભૂતમ્

(3) ગર્દભઃ અવિશ્રામં કિં વહતિ ?

(ક) ગુણમ્ (ખ) ભારમ્ (ગ) ભાગમ્ (ઘ) અન્નમ્

(4) કાકશબ્દસ્ય કઃ પર્યાયઃ ?

(ક) રાસભઃ (ખ) કોકિલઃ (ગ) વાયસઃ (ઘ) કેસરી

2. ઉદાહરણાનુસારં શબ્દરૂપાણાં પરિચયં કારયત ।

	શબ્દરૂપમ્	મૂલશબ્દ:	પ્રકાર:	લિઙ્ગમ્	વિભક્તિ:	વચનમ્
ઉદા. સિંહાત્	સિંહ	અકારાન્ત:	પુલ્લિઙ્ગમ્	પઞ્ચમી	અકારાન્ત:	અકારાન્ત:
(1) નર:						
(2) કાર્યાણિ						
(3) બન્ધુભિ:						
(4) ભારમ્						

3. ગુર્જરભાષયા ઉત્તરાણિ લિખત ।

- (1) મનુષ્યે બગલા અને કાગડા પાસેથી શું શીખવું જોઈએ ?
- (2) ગધેડામાં કયા ગુણો છે ?
- (3) કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં અજેય બનવા માટે મનુષ્યે શું કરવું જોઈએ ?

4. શ્લોકપૂર્તિં કુરુત ।

- (1) પ્રભૂતમલ્પકાર્યમ્ પ્રકીર્તિતમ્ ॥
- (2) પ્રાપ્તાશી શુનો ગુણાઃ ॥

5. અનુવાદં કૃત્વા અર્થવિસ્તારં કુરુત, તસ્ય બોધં ચ લિખત ।

- (1) સર્વેન્દ્રિયાણિ સંયમ્ય બ્રહ્મવત્ પતિતો જનઃ ।
કાલદેશોપપન્નાનિ સર્વકાર્યાણિ સાધયેત્ ॥
- (2) અવિશ્રામં વહેદ્ ભારં શીતોષ્ણં ચ ન વિન્દતિ ।
સસન્તોષસ્તથા નિત્યં ત્રીણિ શિક્ષેત ગર્દભાત્ ॥
- (3) યુદ્ધં ચ પ્રાતરુત્થાનં ભોજનં સહ બન્ધુભિઃ ।
સ્ત્રિયમાપદ્ગતાં રક્ષેત્ ચતુઃ શિક્ષેત કુક્કુટાત્ ॥

પ્રવૃત્તિઓ

- પશુ-પક્ષીઓનાં સંસ્કૃત નામોની યાદી તૈયાર કરો.
- તમને મનગમતાં પશુ-પક્ષીનું અવલોકન કરી તેની લાક્ષણિકતાઓ નોંધો.
- શહેરમાં કે અન્યત્ર આવેલા પ્રાણીસંગ્રહાલયની મુલાકાત લો.
- વિવિધ પ્રાણીઓ તથા પક્ષીઓનાં ચિત્રોનો સંગ્રહ તૈયાર કરો.